

Спеціалізованій вченій раді К 20.149.01
в Івано-Франківському університеті права імені
Короля Данила Галицького за адресою: 76018,
м. Івано-Франківськ, вул. Є. Коновальця, 35

В І Д Г У К

**офіційного опонента доктора юридичних наук, професора,
член-кореспондента НАПрН України, проректора з наукової роботи
Вищої школи адвокатури Національної асоціації адвокатів України,
Стефанчука Руслана Олексійовича,**

на дисертацію Косовського Леоніда Миколайовича

**на тему: «Позовне провадження у цивільних справах з іноземним
елементом», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних
наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право**

Пріоритетним напрямом реформування системи цивільного судочинства у сучасних умовах є гармонізація національного процесуального законодавства із міжнародними стандартами справедливості правосуддя. Із цієї точки зору фундаментальне значення для теорії та практики правозастосування має право на справедливий судовий розгляд як одне з основоположних прав людини у демократичній державі.

Концептуалізація права на справедливий судовий розгляд пов'язана із закріпленням його у низці міжнародних актів, зокрема Загальній декларації прав людини 1948 р. (ст. ст. 8, 10), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 р. (ч. 1 ст. 14), Хартії основних прав Європейського Союзу (ст. 47), та набуттям ними статусу загальновизнаної норми міжнародного права. Водночас вирішальне значення для становлення концепту справедливого судочинства мало прийняття Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини, у п. 1 ст. 6 якої закріплено право кожного на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж

розумного строку незалежним та безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру. На рівні національного законодавства певним відповідником права на справедливий судовий розгляд (право на справедливий суд) можна вважати право на судовий захист, гарантоване ст. 55 Конституції України та ст. 7 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Також аналізуючи здійснені зміни до Основного Закону України щодо правосуддя, зауважимо, що одним із основних завдань сучасної судово-правової реформи в Україні є побудова нової судової системи, зокрема, із чітким визначенням компетенції судів і кола спорів, які розглядатимуться ними, адже теперішня ідеологія змін, що передбачає зміцнення правового захисту й гарантій прав і свобод людини, обумовила вектор розвитку держави на локалізацію судової цивільної юрисдикції передусім позовним провадженням й установленням нових правил судочинства на демократичних засадах, закріпила заборону створення надзвичайних судів і втілення в життя принципу спеціалізації організаційних засад судової діяльності. Все це вимагає у конкретних випадках чітко визначити, чи належить конкретна правова ситуація розгляду у судах і який суд, у якому складі й де, повинен розглянути ту або іншу справу у першій інстанції, особливо коли йдеться про розгляд справ, обтяжених іноземним елементом, оскільки при розгляді таких справ як суд, так і учасники процесу мають враховувати не тільки норми національного, а й міжнародного права.

Викладене дає підстави для твердження, що обрана Косовським Л. М. тема для дослідження має важливе теоретичне та прикладне значення, а, отже, підтверджує належний рівень актуальності.

Дисертаційне дослідження Косовського Л. М. присвячене саме розгляду теоретичних засад порядку позовного провадження у цивільних справах з іноземним елементом та практичних наслідків такого розгляду. Не можна не відзначити також важливу специфіку цієї роботи, яка полягає у зверненні автора до складних прав об'єктів, які мають узагальнену назву «іноземний

елемент»: іноземні особи, громадяни України, які перебувають за кордоном, особи без громадянства. Крім того, актуальність дисертаційного дослідження Косовського Л. М. підкреслює те, що на відміну від інших дослідників, які поверхнево торкалися зазначеної теми в широкому розумінні, автором слушно виокремлюються в якості предмету дослідження об'єкти та юридичні факти, що перебувають на території іншої держави чи мають із нею стійкий правовий зв'язок. І дисертант належним чином розкриває у роботі специфіку проявів такого виду іноземного елемента у цивільному процесі.

Косовський Л. М., під час дослідження не тільки виявляє і формує ряд сучасних наукових і практичних проблем у сфері розгляду цивільних спорів у порядку позовного провадження. Він також формує особисту оригінальну позицію щодо вирішення більшості їх, для чого детально аналізує комплексну проблему здатності правової системи України ефективно забезпечити на нинішньому етапі розвитку суспільства процесуальний порядок розгляду цивільних спорів, обтяжених іноземним елементом.

Актуальність теми дослідження, сформульованої автором як *«Позовне провадження у цивільних справах з іноземним елементом»*, крім визначеного, підкреслюється також тим, що воно являє собою перше в науці цивільного процесуального України комплексне дослідження розгляду цивільних спорів у порядку позовного провадження, ускладнених іноземним елементом. Ґрунтовний науковий аналіз проблеми за такою тематикою, в такому обсязі і в такому контексті, як він представлений в дисертаційному дослідженні Косовським Л. М., можна визнати не лише актуальним, але і своєчасним, особливо враховуючи останні зміни до Основного Закону України щодо правосуддя. Саме у період реформування процесуального законодавства досить слушною є представлена дисертантом наукова концепція цілісного бачення порядку розгляду цивільних спорів, ускладнених іноземним елементом.

Визначивши об'єкт дисертації, а саме є суспільні відносин, що виникають у процесі розгляду та вирішення судами загальної юрисдикції

цивільних справ з іноземним елементом у порядку позовного провадження, автор поставив за мету розробити науково-теоретичну концепцію порядку вирішення цивільно-правових спорів, ускладнених іноземним елементом, та виробити обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства в зазначеній сфері.

Визначена дисертантом мета досягнута завдяки самостійному творчому підходу до вирішення комплексу завдань (стор. 6-7 дисертації, стор. 2, 3 автореферату), а також використанню комплексу загальнонаукових і спеціальних методів наукового пізнання, серед яких центральним автором виокремлювався формально-логічний, догматичний та порівняльно-правовий, метод синтезу, прогностичний та метод моделювання.

Дисертація Кососвського Л.М. пов'язана із науковими темами, програмами, планами державного рівня, державними та галузевими програмами. Робота виконана відповідно до державної бюджетної науково-дослідної теми науково-дослідної роботи Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака Національної академії правових наук України «Наукові підходи до уніфікації і спеціалізації законодавства про цивільне, господарське і адміністративне судочинство в Україні (РК № 0111U002200) та «Наукові підходи до удосконалення цивільного та господарського судочинства в світлі судової реформи» (РК № 0116U000159). Тема дисертації затверджена вченою радою Інституту 18 грудня 2013 року, протокол № 11.

Науково-теоретичну базу дослідження склали праці відомих українських і зарубіжних вчених-цивілістів, правознавців, спеціалістів у сфері цивільного процесу, міжнародного приватного права, сімейного права та інших галузей приватно-правового напрямку.

Протягом усього дослідження дисертант неодноразово вказує, що до цього часу досліджувані ними відносини безпосередньо, але виключно щодо провідного прояву іноземного елемента – іноземних осіб, були предметом розгляду з боку Н. О. Чучкової «Участь іноземних осіб у цивільному процесі

України», в якій на комплексному науковому рівні досліджено проблеми правового статусу та участі іноземних осіб у цивільному процесі України, розкрито зміст підсудності цивільних справ за участю іноземних осіб, досліджено особливості доказування в даній категорії справ, а також проаналізовано інститут судових доручень про надання міжнародної правової допомоги. Н.О. Чучковою були проведені ґрунтовні наукові дослідження, але основну увагу було приділено лише ключовій складовій міжнародного елемента – іноземним особам. Крім того дисертант також вказує і на інших вчених, які побічно торкалися заявленої теми: В.Г. Буткевича, Н.В. Аляб'єву, С.С. Бичкову, І.В. Дробязкину, І.М. Кучеренко, С.М. Хеди, О.О. Кармазу, С.В. Васильєва, В.В. Комарова, Д.Д. Луспеника, Ж.М. Машутину, М.М. Полянського, В.І. Тертишнікова та інших.

Водночас, наголошуючи на сучасності реалій, з урахуванням реалізації конституційної реформи в частині правосуддя, Косовський Л.М. слушно робить висновок про наявність чималих невирішених правових й процесуальних проблем позовного провадження у справах з іноземним елементом.

Таким чином, автор відразу привертає увагу до теоретичної бази, на яку спирався, підкреслюючи важливість для його тематики робіт, які присвячені проблемі іноземного елемента, його правовому статусу та динаміки його участі у цивільному процесі. Більшість робіт з окресленої проблематики достатнім чином опрацьовані в поданому дисертаційному дослідженні або так чи інакше згадуються в роботі та наявні у списку використаних джерел. Слід констатувати при цьому, що комплексних теоретичних розробок теми позовного провадження за участю іноземного елемента не було досі проведено в Україні.

Вважаю за необхідне зазначати, що дисертація Косовського Л.М. відрізняється від усіх робіт, написаних у сфері цивільного процесуального права.

Робота написана на сучасному рівні з урахуванням доктрини цивільного процесуального права, з елементами джерельної бази, що належить до сфери міжнародного приватного права, актуального вітчизняного та зарубіжного законодавства і практики, міжнародного досвіду.

Автор класично підійшов до структури роботи, обумовивши її метою і предметом дослідження. Дисертація складається із вступу, двох розділів, поділених на сім підрозділів, висновків до них та всієї роботи, списку використаних джерел.

Дисертантом проведено узагальнення результатів наукових розробок вчених у галузі цивільного процесуального права, цивільного, сімейного, міжнародного приватного права, теорії та філософії права; проаналізовано 355 джерел, які використані для аналізу наукових поглядів, законодавства. Також до безперечних здобутків автора слід віднести проаналізовані автором судові справи, розглянуті загальними судами в Україні за період з 2010 по 2015 рр. та судові рішення загальною кількістю 200, з яких 100 справ власне цивільних спорів за участю іноземного елемента, більшість яких було предметом узагальнення судової практики розгляду цивільних справ з іноземним елементом, а також судові рішення щодо виконання доручень іноземних судів та примусового виконання судових рішень іноземних судів в Україні. Вказана емпірична база дослідження стала надійним підґрунтям для обґрунтування певних положень дисертаційного дослідження та висунення власних пропозицій по вдосконаленню законодавства і шляхів вирішення проблемних практичних ситуацій з поданої наукової проблеми.

Розділи та підрозділи за своїм змістом і висновками, перспективами подальшого дослідження проблем, які в них аналізуються і використання для розвитку доктрини приватного права і цивільного процесуального законодавства, слід назвати вагомими і вдало викладеними.

Переходячи до аналізу змісту дисертації Косовського Л. М. слід зазначити, що детальне ознайомлення з його роботою дозволяє з'ясувати не

лише авторський задум, але і сам процес втілення думок автора в контексті наукової роботи, більш чітко зрозуміти ідеї, які формулюються дисертантом в процесі наукового аналізу, ознайомитися з найбільш переконливими аргументами і виокремити питання, які потребують подальших досліджень, є найбільш перспективними для осмислення у майбутньому.

Зокрема, у розділі 1 «Загальнотеоретичні засади дослідження позовного провадження у цивільних справах з іноземним елементом» Косовським Л.М. досліджено загальнотеоретичні засади дослідження позовного провадження у цивільних справах з іноземним елементом, а саме: розкрито поняття, загальну характеристику та види іноземного елемента в цивільному судочинстві України; правові підстави та принципи визначення підсудності цивільно-правових спорів з іноземним елементом; правові засади визначення матеріального права, що має застосовуватися при вирішенні спорів з іноземним елементом; поняття і сутність позовного провадження у цивільних справах з іноземним елементом.

Автором особливо акцентується увага на відмінності підходів до визначення категорії «іноземний елемент» в міжнародному праві та цивільному процесі. У цивільному процесі «іноземний елемент» виступає як кваліфікуюча ознака певних правовідносин (стор. 11, 28, 30, 46 дисертації, стор. 8, 14 автореферату).

Виходячи із логіки побудови дисертації, розділ 1 завершується дослідженням специфіки принципів визначення підсудності: 1) доміцилію – за місцем постійного проживання особи (*defendant's domicile*); 2) місця перебування майна (*actor sequitur forum rei*); 3) автономії волі при визначенні підсудності (*party autonomy*); 4) ознаки громадянства сторін або сторони у спорі (*jus civitatis*); 5) будь-якими іншими принципами, що обґрунтовують зв'язок спірної справи з територією певної держави (місце спричинення шкоди, місце виконання договору тощо). Косовський Л.М. з цього приводу обґрунтовано стверджує, що чинне українське законодавство передбачає принцип визначення підсудності спорів з іноземним елементом у випадках

наявності обґрунтування зв'язку спірної справи з територією певної держави, зокрема за місцем спричинення шкоди, за місцем виконання договору тощо (стор. 56, 66, 72, 181 дисертації, стор. 16 автореферату).

У розділі 2 «Особливості позовного провадження у цивільних справах з іноземним елементом» безпосередньо досліджується динаміка прояву іноземного елементу у цивільному судочинстві на всіх стадіях розгляду справи судом першої інстанції.

Автор детально з'ясовує особливості позову у цивільних справах з іноземним елементом, процесуальний порядок його пред'явлення та відкриття провадження та виокремлює його унікальні ознаки, що відмежовують такий позов від позовних заяв інших категорій справ (стор. 74-102 дисертації, 10-11 автореферату). Також автором на достатньому рівні розкриваються специфічні особливості мети, завдання та особливостей провадження у справах з іноземним елементом до судового розгляду (стор. 103-141 дисертації, стор. 11-12 автореферату). Окремо автором досліджується особливості судового розгляду справ позовного провадження з іноземним елементом та формулюються власні авторські висновки щодо рішень суду у цивільних справах з іноземним елементом (стор. 141-176 дисертації, 12-13 автореферату).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Наукові положення, висновки і рекомендації, сформульовані дисертантом, загалом є аргументованими та переконливими. При їх обґрунтуванні використано широке коло вітчизняних та зарубіжних наукових джерел з загальної теорії права, цивільного, цивільного процесуального права, міжнародного приватного права, українське та зарубіжне законодавство.

При цьому слід зазначити, що наукові джерела використані здобувачем переважно критично – з належним аналізом, коректною полемікою та аргументацією власного підходу до тих чи інших положень, висновків чи

пропозицій їх авторів, що свідчить про зрілість дослідника та її високу наукову культуру.

Результати аналізу емпіричного матеріалу використані автором для обґрунтування власних наукових положень, висновків та рекомендацій (порівняльно-правового, історико-правового, діалектичного та емпіричного – підрозділи 1.1, 2.1, 2.2, 2.3) догматичного методу разом із системним методом та методом синтезу – підрозділи 2.2, 2.3, 1.3, 2.1, 2.4); аналогії й абстрагування – 2.1, 2.2; формально-юридичного та прогностичного – 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 2.3) також позитивно вплинули на ступінь обґрунтованості одержаних результатів. Саме сміливе оперування широкою палітрою методів дослідження, дозволило автору яскраво проілюструвати правову природу, зміст та специфіку теоретичних засад існування неукладених договорів. Переплетіння методів дослідження та формування на їх основі синтезованих висновків дало автору можливість зробити нові наукові положення стосовно, зокрема, особливостей правової природи неукладених договорів, їх класифікації та правових наслідків, пов'язаних із кваліфікацією договору як неукладеного.

Про особистість Косовського Л.М. як самостійного дослідника говорять також кількість його наукових публікацій, що знайшли своє відображення у 10 працях, зокрема у шести наукових статтях (у тому числі одна в зарубіжному фаховому виданні) та чотирьох тезах доповідей на наукових конференціях, і які охоплюють основні положення дисертаційної роботи.

Достовірність і новизна наукових положень, висновків і рекомендацій. Комплексне опрацювання та аналіз наукових джерел і правових норм в їх телеологічному, системному, діалектичному та в порівняльно-правовому аспектах, а також широкої кількості різноаспектних матеріалів судової практики, дали можливість Косовському Л.М. сформулювати власні наукові положення, висновки та рекомендації, котрі, загалом, відзначаються достовірністю.

Про новизну наукової роботи автора свідчить низка нових положень, які відрізняються від раніше відомих і мають важливе науково-теоретичне та практичне значення.

У роботі вперше в теорії українського цивільного процесуального права сформована наукова позиція щодо обов'язковості проведення попереднього судового засідання (зокрема, в режимі відео конференції) у цивільних справах з іноземним елементом з урахуванням складності такої категорії справ, що обумовлюється багатьма факторами: характеристикою та різноманітністю іноземного елемента, питанням визначення підсудності, суб'єктного складу сторін, предмета доказування, обсягу доказів, тобто визначення характеру спірних відносин та відшукування норми матеріального права (національного чи іноземного), формування перспективи вирішення цивільного спору з іноземним елементом по суті (стор. 19, 113, 185 дисертації, стор. 6 автореферату).

Конкретним і аргументованим бачиться авторський висновок про варіативність прояву іноземного елемента у цивільному процесі, який полягає у: 1) специфічному предметі – спору про суб'єктивне право цивільне, ускладненого іноземним елементом, зокрема щодо об'єкта, що знаходиться на території іноземної держави або з приводу оскаржуваного юридичного факту, що мав чи має місце за кордоном; 2) певному колі сторін – позивача, відповідача, третьої сторони та інших учасників провадження, мінімум одна із яких має іноземну належність (громадянство, місце проживання – щодо фізичних осіб; «національність» – щодо юридичних осіб); або 3) особливим об'єктом, з приводу якого заявляється матеріально-правова вимога – він знаходиться на території іноземної держави і пов'язаний з такою державою певним правовим режимом; або 4) особливому юридичному факті, який створює, змінює або припиняє правовідносини, мав чи має місце на території іноземної держави, і обумовлює виникнення, припинення або зміну правових відносин; 5) специфічної, належним чином процесуально оформленої матеріально-правової форми (обтяженої приписами Закону України «Про

міжнародне приватне право», міжнародними договорами, ратифікованими Верховною Радою України) вимоги позивача до відповідача про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що пред'являється через суд у порядку цивільного судочинства – позову; б) імперативно визначених нормами законодавства процедурах розгляду позовних вимог компетентним складом суду. Такий авторський висновок ґрунтується на належному теоретичному та практичному аналізі судових справ та міжнародної і національної джерельної бази (стор. 37, 44, 45, 68, 72, 83, 112, 177 дисертації; стор. 4, 10, 15 автореферату).

Попередній висновок дає підстави стверджувати про очевидну новелу дисертації Косовського Л.М. стосовно обґрунтованої неможливості обов'язкового визначення підсудності розгляду спорів відповідно до ст. 111 ЦПК України виключно Верховним Судом України, оскільки це не відповідає базовому принципу диспозитивності цивільного процесу та імперативно покладає на найвищий судовий орган невластиві йому функції суду факту, а не суду права, яким є Верховний Суд України;

Слід підтримати авторський висновок стосовно обґрунтованої неможливості обов'язкового визначення підсудності розгляду спорів відповідно до ст. 111 ЦПК України виключно Верховним Судом України. Автор правильно наголошує, що це не відповідає базовому принципу диспозитивності цивільного процесу та імперативно покладає на найвищий судовий орган невластиві йому функції суду факту, а не суду права, яким є Верховний Суд України (стор. 69-73, 189 дисертації, стор. 6 автореферату).

Цікавими та корисними для науки цивільного процесуального права видаються і інші наукові висновки автора.

Оцінка змісту дисертації та автореферату. Структура і зміст дисертації Косовського Леоніда Миколайовича на тему: *«Позовне провадження у цивільних справах з іноземним елементом»*, в цілому відповідають її назві та вимогам, встановленим ДАК України. Наукова робота написана грамотно, охайно, належно оформлена. Вона є значним

доробком у дослідженні проблем цивільного права. Основні положення, висновки і пропозиції (рекомендації), сформульовані у дисертації, майже ідентично викладені в авторефераті. Вони знайшли свій виклад у публікаціях з теми дисертації і також відображають актуальність обраної теми дослідження, належний ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і пропозицій, сформульованих у дисертації. Дисертаційна робота за своїм змістом та формою відповідає вимогам ДАК України та профілю спеціальності 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Практичне значення одержаних результатів Теоретичні та прикладні висновки і рекомендації дисертаційного дослідження можуть бути використані у: науково-дослідній роботі – у процесі подальших наукових розробок участі іноземного елемента у цивільному процесі України; законотворчій діяльності – при подальшому вдосконаленні цивільного процесуального законодавства в аспекті правового регулювання участі іноземного елемента у цивільному процесі України; правозастосовній діяльності – під час підготовки проектів постанов пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, під час розгляду цивільних справ за участю іноземних осіб (акт впровадження Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 10 жовтня 2016 року).

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Позитивно оцінюючи актуальність проведеного дисертантом дослідження, наукову новизну, обґрунтованість і достовірність, належний теоретичний рівень і практичну значущість його результатів, слід висловити певні зауваження щодо окремих положень роботи, які, наш погляд, носять дискусійний чи спірний характер, або є хибними. Окремі питання предмету дослідження, на погляд офіційного опонента, не знайшли свого належного висвітлення у дисертації, інші потребують певних уточнень та додаткової аргументації автора.

Серед них слід зазначити такі:

1. Перше зауваження по суті складається із двох і стосується окремих авторських висновків (пункти 1, 2 наукової новизни). Йдеться про необхідність введення до складу інших учасників цивільного процесу при розгляді спорів з іноземним елементом *експерта з питань права*, в якості якого може залучатися особа з науковим ступенем та яка є визнаним фахівцем у галузі права, а також *висновку в галузі права*.

Автор обґрунтовує як висновок наукової новизни і протягом усієї роботи підкреслює, що експерт з питань права користується всіма правами і обов'язками експерта, та несе передбачену законодавством відповідальність, а рішення про допуск до участі в справі експерта з питань права та долучення його висновку до матеріалів справи ухвалюється судом.

Теоретично припускаючи можливість введення до складу учасників цивільного процесу зазначеної особи, виникає питання: чи розвантажить цивільний процес участь цієї процесуальної фігури. Як на мене, у сьогоденнішніх реаліях дійсно положення матеріального, зокрема, цивільного права зазнають постійних змін, а тому наявність фахівця в галузі права загалом (однак дуже умовно) може стимулювати як сторін так і суд до пошуку дійсного характеру спірних відносин, що виникли між сторонами. Також, у випадку, якщо йдеться про таку участь іноземного елемента як іноземні особи, нерідко можуть виникати питання щодо підсудності, про що сам автор неодноразово наголошує протягом усього тексту роботи.

Водночас, такі авторські висновки (пункт новизни перший, та другий стосовно правової природи «висновку експерта в галузі права») свідчать, що дисертант досить абстрактно окреслює вимоги, які характеризують особу такого експерта. Не вдалося побачити із змісту роботи більш чіткі вимоги, що пред'являються до таких осіб, а також хто має визначати «визнаність як фахівця» цієї особи. Залучення такої особи як експерта вимагатиме підтвердження не тільки її «визнання» к спеціаліста з конкретних питань права, а й трудові відносини із певними установами, які згідно Закону України «Про експертизу», можуть надати певні експертні висновки.

Крім того, на експертний висновок з конкретного питання конкретної галузі права може бути декілька діаметрально протилежних поглядів, достатньо аргументованих, а експерт при цьому попереджається про настання передбаченої законом відповідальності. Це досить тонка межа, яку буде складно відшукати у подальшому суддею: експерт помилився, чи надав завідомо неправдивий висновок. Слід бути відвертими, наскільки судова практика є одностайною? Судді помиляються в основі – характері спірних відносин, а тому і прогнозовано, що будуть помилятися і експерти, в тому числі і в галузі права.

На мій погляд, сучасне процесуальне становище спеціаліста у цивільному процесі загалом відповідає концепції, запропонованої Косовським Л.М, а тому авторські висновки щодо експерта з питань права та висновку у галузі права потребують додаткової аргументації в частині закріплення процедурної участі цієї особи та авторського бачення мінімізації ймовірної шкоди судовому процесу такою особою внаслідок зловживання нею своїми правами, або можливої піраміди оскаржень висновків у галузі права на всіх інстанціях розгляду справи.

2. Наступне зауваження стосується специфічної категорії осіб і їх специфічного процесуального статусу, які беруть участь у цивільному процесі. у дисертаційному дослідженні відсутні будь-які дослідження і погляди автора на зазначену проблему. Йдеться про біженців, вимушених переселенців, осіб, які перебувають на території проведення АТО та /або тимчасово окупованої території.

Чи можуть такі особи належати до іноземного елемента в сучасних умовах фактично не проголошеної війни. На мій погляд, зазначені чутливі категорії осіб потребують особливої наукової і правової уваги зважаючи на те, що майже всі їхні цивільні права, в першу чергу майнові – порушені. І у майбутньому правова та судова система стикнеться із рядом практичних проблем щодо вирішення такої категорії спорів.

Так, відповідно до статті 17 Закону України «Про громадянство України» громадянство України припиняється: 1) внаслідок виходу з громадянства України; 2) внаслідок втрати громадянства України; 3) за підставами, передбаченими міжнародними договорами України.

Для виходу з громадянства України згідно із статтею 18 Закону обов'язковою підставою є клопотання особи, за результатами якого видається відповідний указ Президента України, дата якого є датою припинення громадянства України. Тобто, до видання відповідного указу Президента України про припинення громадянства України у наслідок його втрати особа залишається громадянином України.

Разом з тим, зазначені особи, аналогічно до громадян невизнаної республіки «Придністров'я» як правило мають де-юре одне громадянство, але де-факто – декілька паспортів, а отже і можуть вступати у різноманітні правовідносини в різних країнах, тобто за їх участю виникатимуть різноманітні юридичні факти, які можуть потребувати правового захисту у порядку цивільного судочинства в Україні.

Таким чином, зважаючи, що у дисертації, на жаль, відсутнє авторське бачення щодо процесуального статусу біженців, вимушених переселенців та інших осіб, які перебувають на тимчасово окупованій території, на захисті хотілося б почути авторське бачення з цього приводу.

3. Наступне зауваження впливає із попереднього. Так, дисертантом обґрунтовується недовірливість відсилання до закону громадянства для визначення правового статусу фізичної особи виключно в разі наявності у фізичної особи декількох громадянств, при якому субсидіарно застосовується колізійний принцип особистого закону фізичної особи – право країни, з якою вона має найбільш тісний зв'язок.

Яким чином в разі застосування такого підходу на практиці діяти судді, якщо стороною чи третьою особою у справі виступатиме біженець, вимушений переселенець або інша особа, які перебувають на тимчасово окупованій території. Як визначати найбільш тісний зв'язок особистого

закону фізичної особи та право якої країни слід застосувати за участі таких осіб у справ. У роботі така проблема, на жаль, не розкривається.

4. Також слід зауважити, що робота підготовлена за наукою цивільне процесуальне право і у дисертації автор значну увагу приділяє питанню судового розгляду сімейних спорів, коли обидва є іноземцями, чи, принаймні одне із подружжя. У той же час, поза увагою залишено питання судового імунітету держави, та дій національних судів, які під час розгляду справ бачать очевидне зловживання стороною іноземцем своїх обов'язків по утриманню колишнього з подружжя чи аліментних зобов'язань. Одна із сторін з метою навмисного обходу жорсткого законодавства своєї країни прагне розлучитися за українським законодавством. І матеріальне і процесуальне право дає їй таку можливість. Інше із подружжя може бути і не обізнане про початий розлучний процес в Україні, а, про наприклад, аналогічний процес в іншій країні, національний суд не знає і не може знати. Як захистити права дітей і забезпечити сформований у ЄСПЛ принцип – в найвищих інтересах дитини? Чи судді слід дотримуватися принципу державного та судового імунітету і вчиняти як вимагає ЦПК України на міжнародні договори? На мій погляд, таке питання потребує теоретичного опрацювання саме в межах доктрини, оскільки позитивне законодавство, незважаючи на наявність різноманітних процедур, не зможе якісно забезпечити право на справедливий суд, особливо, коли йдеться про права третіх осіб.

Тому виникає питання до дисертанта, як він бачить розв'язання цієї проблеми, оскільки із роботи, на жаль, не вдалося цього побачити.

5. Дискусійним та непереконливим видається авторське бачення щодо авторського уточнення визначення «судовий розгляд цивільних справ з іноземним елементом», під яким ним розуміється основна стадія цивільного процесу, що полягає у сукупності процесуальних дій суду та інших учасників процесу, спрямована на розгляд і вирішення цивільно-правового спору, ускладненого іноземним елементом та нормами міжнародного права.

На мій погляд, визначення судового розгляду виключно крізь призму стадії судового розгляду у роботі, підготовленій за цивільним процесуальним правом, є досить вузьким і не у повній мірі відповідає меті цивільного процесу, якщо аналізувати подану роботу саме як наукову із дослідженням конкретного питання на монографічному рівні. Дійсно, судовий розгляд у позовному провадженні виступає одночасно стадією цивільного процесу, якщо розглядати останній суто як процесуальну процедуру, обов'язкову для суду та учасників процесу. Водночас, якщо досліджувати теоретичні засади судового розгляду, то він є субінститутом процесуального права, не зводиться до стадійного визначення (переліку сукупності обов'язкових дій), а є системою норм, що регулюють відносини між судом, особами, які беруть участь у справі та іншими учасниками процесу, спрямовану на розгляд цивільно-правового спору, метою якої є вирішення цього спору. Хоча можливі і інші процесуальні наслідки у вигляді припинення провадження, залишення без розгляду тощо. У зв'язку з цим, слід надати додаткові аргументи на такого авторського визначення пріоритету стадії цивільного процесу перед цивільно-процесуальним субінститутом.

Разом з тим, висловлені зауваження у переважній більшості є результатом авторської побудови роботи, за своїм характером є переважно дискусійними, носять характер побажань та в цілому не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації і не відносяться до основних, концептуальних положень дисертації. Окремі з наведених дискусійних питань можуть бути корисними дисертанту для вирішення досліджуваних проблем в майбутніх працях.

ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК:

Дисертаційне дослідження **Косовського Леоніда Миколайовича** на тему: **«Позовне провадження у цивільних справах з іноземним елементом»**, є закінченою самостійною науково-дослідною роботою, в якій відображені нові науково-обґрунтовані результати, що в своїй сукупності є

істотними для розвитку науки цивільного процесуального права і мають практичне значення у судовій практиці.

Дисертант володіє достатніми теоретичними знаннями, має практичний досвід розгляду питань, що стали предметом її дослідження, вміє їх аналізувати і критично оцінювати. Косовський Л.М. виявив знання концептуальних положень теорії права та цивільного, сімейного права, цивільного, господарського процесу, без сумніву здібність до самостійного здійснення науково-дослідних робіт на належному науково-теоретичному і методологічному рівні, вміння вести тактовну і результативну полеміку, наполегливість у досягненні мети.

Дисертація **Косовського Леоніда Миколайовича** на тему: «**Позовне провадження у цивільних справах з іноземним елементом**», за своїм змістом, науковими результатами, новизною та іншими показниками відповідає вимогам Постанови КМУ відповідає вимогам пункту 11 Постанови КМУ № 567 від 24 липня 2013 року «Про затвердження Порядку присудження наукових ступенів», а її автор на підставі публічного захисту заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

**Офіційний опонент,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
проректор з наукової роботи Вищої
школи адвокатури Національної
асоціації адвокатів України**

Р.О. Стефанчук

Підпис Р.О. Стефанчука ЗАСВІДЧУЮ

**Завідувач канцелярії
Вищої школи адвокатури НААУ**

О. С. Познякова